

Varga Zsófia

A kulturális antropológiai írás etikája

Jelen tanulmányban szeretném összefoglalni a kulturális antropológiai írás legfőbb ismérveit és azokat az etikai tényezőket, melyek felmerülnek az értelmező szöveg megírása során. Írásom nem kíván többet mondani a már meglévő tudományos szakirodalomban lefektetett tanoknál, csupán azoknak egy vázlatos összegzését szeretném adni, mint ahogyan azt a témában már oly sokan megtették.

„Az antropológus kutatóknak kutatási eredményeiket hozzáférhetővé kell tenniük a szponzorok, diákok, döntéshozók és más nem antropológusok számára. Szavahihetőnek kell lenniük: nemcsak megállapításaik tárgyi tartalmáért tartoznak felelősséggel, hanem figyelembe kell venniük a közzétett információ társadalmi, politikai implikációit is. Meg kell tenniük mindent annak biztosítása érdekében, hogy az információt jól értelmezzék, helyesen kontextualizálják és felelősségteljesen hasznosítsák. Világossá kell tenniük azokat az empirikus alapokat, amelyeken beszámolójuk nyugszik, tárgyilagosnak kell lenniük fenntartásaik és filozófiai vagy politikai elfogultságaik tekintetében, fel kell ismerniük és nyilvánvalóvá kell tenniük az antropológiai szaktudás korlátait. Ugyanakkor figyelniük kell azokra a lehetséges károokra is, melyeket információik okozhatnak a kollégáknak vagy azoknak az embereknek, akikkel dolgoznak.” (AAA Boglár–Papp 2008:246)

Az antropológiai szöveg jellemzői

„Az értelmező antropológia alapvető hivatása nem az, hogy legmélyebb kérdéseinkre válaszoljon, hanem az, hogy hozzáférhetővé tegye számunkra azokat a válaszokat, amelyeket más emberek – (...) – adtak ezekre a kérdésekre.” (Geertz 1994:199)
Az antropológiai szöveg ezeket a lehetséges válaszokat közvetíti az olvasó felé is.

Bár a kutató törekszik az objektív látásmódra és értelmezésre, az antropológiai írás valójában egy közösség szubjektív elemzése, hiszen már a terepnapló és a terepjegyzetek is a kutató értelmezésében születnek meg (Geertz 1994). Ez az antropológia alapvető sajátossága, ami azonban nem jelenti azt, hogy ettől elveszítené tudományos jellegét vagy jelentőségét, hanem talán éppen sokkal valóságosabbnak hat az olvasó számára, hiszen nem csak adatok és szakirodalmak alapján igyekszik feltárni egy területen és kultúrában élők

sajátosságait, hanem személyes kapcsolatok által nyerhet „élő információt” az adott közösség életéről.

Az antropológus, bár semmiképpen sem az „igazság” megfogalmazására törekszik, kutatásának tárgyát és eredményét mégis az általa és a kutatott közösség által megélt „valóság” tükrében fogja értelmezni. Ez az értelmezés egyszerre több látásmódot is magában foglalhat, de a cél az, hogy mindezeknek a „részvalóságoknak” egy olyan interpretációja szülessen meg, mely a holisztikus értelmezés és a kulturális relativizmus jegyében mégis túlmutat a rész-igazságok szubjektív jellegén, és egyfajta komplex értelmezés jöjjön létre.

Az antropológiai írás feladata továbbá meggyőzni az olvasót arról, hogy amit leírt, az valóban megtörtént. A terepen eltöltött idő alatt a tapasztalatok, érzelmi hatások és meglátások olyan megfogalmazására van szükség, mely a valóságot hihetővé teszi (Geertz 1994).

A szöveg azonban maga is valóságteremtő funkcióval bír, így abban a pillanatban, hogy kikerül a kutató keze alól, a továbbiakban nem rendelkezik fölötte, a történet reprezentációja megmásíthatatlan és vissza nem fordítható. Az utólagos megjegyzések már nem változtatnak azon, ami megjelent nyomtatásban, és ami még fontosabb – a tévesen kialakított képzetek nyomot hagyhatnak az olvasó véleményének és szemléletének kialakulásában. Minden leírt szónak súlya van tehát, ami hatalmas felelősséget jelent a kutató számára.

A kutatási szöveg megírásakor az első tényező, melyet a kutatónak mérlegelnie kell, hogy kinek és milyen nyelvezeten ír. Nincs egyszerű helyzetben, hiszen az antropológiai szöveg egyszerre szól a tudományos szférának, a pusztán érdeklődő olvasónak, és nem utolsó sorban a kutatott közösségnek is.

A gadameri hermaneutika újítása, hogy a klasszikus hermaneutikai kört kiegészíti a *hagyomány* fogalmával. Ennek értelmében a *hagyomány* nem csupán egy meglévő rendszer rögzült alanyaként jelenik meg, hanem egy folyamatosan újraértelmezett tudáskomplexumként, mely így nemcsak kiindulópontként funkcionál értelmezési rendszerünkben, hanem valaminek az értelmezése által maga is új komponensekkel egészül ki (Gadamer 1984).

A megismerés és megértés kiindulópontja Gadamer szerint mindig egy horizont, „amely mindent átfog és körülzár, ami egy pontról látható” (Gadamer 1984:214). Ez a horizont azonban egy tágítható nézőpont, és mindenki rendelkezik vele. A megismerés során nem csak arról van szó, hogy saját horizontunkból vizsgáljuk az azon kívül eső jelenségeket,

hanem arról is, hogy ezek a különböző horizontok találkoznak és a megismerés által összeolvadnak. Nem minden esetben jön létre azonban új horizont, ezért érdekesebb a horizont-összeolvadás kifejezést használni (Gadamer 1984).

Az antropológiai szöveg is ebbe a horizontba és hagyomány-rendszerbe épül be, melyet lehet, hogy valaki elvet, valaki pedig egyetért vele, de mindenképpen valóságformáló erővel hathat az olvasó értelmezésében.

Láthatjuk tehát, hogy egy antropológiai szöveg megjelenése nemcsak tetszik, nem tetszik besorolás alapján értékelődik, hanem tudományos szöveg révén egy kánonnak is a részévé válik, melyet a „laikus” olvasó igazságként fog értelmezni. Az olvasó megfelelő kritikai szemlélete persze lehetővé teszi az esetleges hibák, vagy az interpretáció szubjektivitásának észlelését, azonban ez nem minden olvasó esetében lesz így.

A kutatási szöveg megírásakor nemcsak saját anyagunk egyértelmű, koncepciózus és stílusos összefűzésére kell figyelniünk, hanem arra is, hogy hogyan fog ezzel a szöveggel az olvasó találkozni. Milyen hamis képzetek elindítására lehet az képes, vagy milyen eddigi hamis sztereotípiák nyerhetnek esetleg bizonyosságot? Mindezzel számolnia kell az antropológusnak, de végső soron el kell fogadnia, hogy a szöveg megjelenése után az olvasó értelmezésére lesz bízva.

Nyelvi problémák és azok etikai kérdései

Martin Heidegger hangsúlyozza, hogy a megértés szükségszerűen nyelvi jellegű (Molnár 2005). Ez az antropológiai kutatás két fontos tényezőjében is szerepet játszik; a kutató számára a nyelv jelenti az egyik legfontosabb lehetőséget a kutatott közösség megismerésére, az antropológiai szöveg megjelenése után pedig az olvasónak ez lesz az egyetlen eszköze a megértésben (abban az esetben, ha a kutató nem használ vizuális antropológiai eszközöket).

A kutatás nyelvi jellegét illetően több komponens is kérdéseket vethet fel. Amennyiben a kutató anyanyelve nem egyezik meg a kutatott közösség nyelvével, probléma merülhet fel az interjúk, a kommunikáció és a szöveg megírása során, de még akkor is lehetnek nyelvi-fogalmi kérdések, ha a nyelv megegyezik, azonban a kutató nem ismeri az adott közeg nyelvi sajátosságait – nyelvjárás, szleng, nyelvi szimbólumok, stb.

Baumgartner az eltérő nyelvek megnevezésére különböző fogalmakat ajánl: a *forrásnyelv* (source language) az adatközlő anyanyelve, a *célnyelv* (target language) pedig az a nyelv, amelyen a tanulmány íródik. Amennyiben a kutató nem tudja az egyik nyelvet kutatási

nyelvként használni, további közvetítő nyelveken lehetséges a párbeszéd, ez a *kérdezés nyelve* (inquiry language) (Borsfay-Mikes-Török 2014).

A választott kutatási nyelv egy „kulturális keretváltást” (Borsfay-Mikes-Török 2014:80) is eredményezhet, mely kapcsolatban áll a csoport és az egyén identitásával. Ez a kulturális keret magában foglalja a nyelvet, a nyelv által használt szimbólumokat és viselkedési sajátosságokat is, tehát a kutató a nyelv által is közelebb kerülhet ahhoz, ahogyan a kutatott személy vagy csoport a világot észleli és megfogalmazza, tehát „ahogyan a világban jelen van” (Borsfay-Mikes-Török 2014:80).

A kutatónak tehát már a terepen is figyelnie kell a nyelvi közegre és annak megfelelő értelmezésére, azonban még nagyobb hangsúly kerül erre a szöveg megírásakor, hiszen ekkor nem elég megérteni, hanem le kell írni, át kell fordítani egy olyan értelmezési rendszer által kialakult nyelvre, mely esetleg különbözik a kutatott nyelvi és kulturális közegtől. Mindig a lehető legpontosabb megfogalmazásra kell törekedni, és azokat a szavakat-fogalmakat, melyek a célnyelvben nem vagy máshogy jelennek meg, külön értelmezni kell és felhívni a figyelmet a kutatott közösség által használt értelmére. Amennyiben ez nem jelenik meg a szövegben, az olvasó számára nem lesz értelmezhető – és ami talán még veszélyesebb –, félreértéseket fog előidézni, aminek a kutatott közösségre nézve negatív hatása lehet.

Az antropológiai szöveg „helye” és az abból fakadó etikai kérdések

Kulturális antropológusként annak tudatában kell kutatásunkat és annak feldolgozását elvégezni, hogy az a tudományos közegben is meg fog jelenni, az értelmezés így kijelentéssé válik, melyet a kutató később nehezen tud kijavítani. A plagizálás legkisebb lehetőségét is kizárva minden esetben fel kell tüntetni azokat az információforrásokat, melyek nem közvetlenül a terepről származnak. A szöveg semmi esetre sem mutathat tudatosan kialakított hamis képet, ez természetszerű „árulása” lenne mind a tudománynak, mind pedig az embereknek, akiknek körében a kutatás készült. Az író önkényesen nem építhet fel saját konstrukciókat anélkül, hogy annak a terepen bizonyítékát találja. Meg kell próbálni a jelenségeket „teljes kontextusukban” (Schneider 2011:42) vizsgálni és értelmezni, hiszen csak úgy lesz érthető az olvasó számára (AAA).

Az antropológia célja nemcsak a tudományos szférába eljuttatni kutatásának eredményeit, hanem a „laikus” közönség felé is, akik esetleg nem rendelkeznek mélyreható előzetes tudással és a tudományra jellemző kritikai látásmóddal. Ha a szöveg száraz, és az

író túlzottan „tudományos” szavakat használ, az olvasók többsége pár oldal után le fogja tenni a könyvet, mert nem az ő nyelvezetén íródott. Az antropológiai szöveg célja azonban, hogy a megszerzett mélyreható ismeretek átadásával lehetővé tegye minden ember számára ennek a fajta tudásnak a megismerését.

Az antropológiai szöveg nem utolsó sorban vissza fog kerülni a kutatott közösségbe is, abba az *élő* közegbe, melynek egy részébe az antropológus is beleláthatott. Bár egy antropológus igyekszik egy közösséget az „idő múlásával” (Foot Whyte 1999:407) megismerni, mégis ez a kis rész a folyamatosan változó, nyüzsgő mindennapoknak egy időhöz kötött, kiragadott szelete lesz, mely az írással időtlenné és képszerűvé válik. A szöveg ugyanis nem szól a kutatás ideje után lezajlott történetekről, változásokról; az ott élő emberek életében mindez egy „fázis” (Foot Whyte 1999:396).

Ahogy Zempléni András fogalmaz „...az etnológus, akarva vagy akaratlanul abba ártja bele magát, amihez semmi köze...” (Zempléni 2003:199). Ezek a megszerzett információk azonban nem mindig kerülhetnek ki a terepről, ennek megítélése nem mindig egyszerű. Épp ezért kell a szöveget megjelenése előtt, amennyiben lehetőség van rá, visszavinni a közösségbe, hogy véleményezhessék és ne a nyomtatott szövegben találkozzanak olyan meglátásokkal, melyek számukra sértőek, félreértelmezettek, vagy egyszerűen nem akarják azt nagy publikum elé tárni. Azonban még ez után is érhetik kellemetlen meglepetések az adatközlőket és így a kutatót is, hiszen a nyomtatásban való megjelenés olyan súlyt ad a szavaknak, mellyel akkor szembesülnek először. Az írott forma természetesen szembesíti őket saját életükkel, kapcsolataikkal és azzal a világgal, mely számukra a valóság. Ez a „tükör” változásokat idézhet elő az adott csoportban. Hogy ez negatív vagy pozitív lesz, nem jósolható meg előre, de épp ezért mindig szem előtt kell azt tartani.

Anonimizálás

Az anonimizálás antropológiai szempontból nem olyan egyszerű, mint például egy szociológiai kérdőíves felmérésnél, hiszen ebben az esetben akár a kutató sem tudja válaszadójának nevét és kilétét, így nem okoz nagy etikai problémát a válasznak a kutatásban való felhasználása sem (Babbie 2001). Az antropológus értelemesen tisztában van adatközlőjének kilétével, így folyamatosan mérlegelnie kell azt is, hogy mit mondhat el róla és mit nem. Adatközlőink védelmében legjobb, ha anonimizáljuk a

közösség és a személyek nevét is, mert így nem lesznek azonosíthatóak a külvilág számára, és ezzel védelmet biztosíthatunk nekik az esteleges sértésekkel és támadásokkal szemben.

Nem csak a külvilág felé kell azonban anonimizálni az adatközlőt, hanem sok esetben a csoport felé is, mivel a szöveg vissza fog kerülni a kutatott csoportba. Ez további kérdéseket vet fel arra vonatkozóan, hogy mi kerülhet a szövegbe, hiszen hiába anonimizálunk, ha az adatközlő a közösség számára felismerhető személyiségjegyei vagy az információ alapján, és ez problémát okozhat számára. Persze a legtöbb esetben a közösség tagjai felismerik, hogy ki van egy-egy álnév mögött, de sokszor a „lappangó tudás” mégiscsak finomabb színezetet ad az esetleges tisztázatlan eseményeknek, mint azok racionálisan egyenes szembesítése.

Az írónak tehát figyelnie kell arra is, hogy az információ, amit felhasznál, az adott csoportban ismert-e, vagy nem számít-e tabunak. Etikai szempontból ugyanis semmilyen esetben sem hagyható figyelmen kívül a szövegnek a csoportra való hatása.

Bizonyos mértékű paramétereket azonban meg kell adni az adatközlőről (pl. kor, nem, csoportban elfoglalt státusz, stb.), mert a teljes „arctalanság” az általánosítás csapdájába vezetheti mind az író, mind az olvasót.

Összegzés

A kutató szerepe minden terepen, minden időben más, azonban mindig törekednie kell arra, hogy kilépjen a külső megfigyelő szerepéből, de meg is tartsa az „elemző” látásmódot. Egy hosszabb terepkutatás alkalmával minden esetben meglesz a szerepe és helye az adott közösségben; ez függ a személyiségétől, külső-belső tulajdonságaitól, etnikai- és vallási hovatartozásától, korától, élethelyzetétől, viselkedésétől és mindezeknek a közösség általi értelmezésétől. A kutatónak a terepen betöltött szerepe szervesen kapcsolódik az általa megírt szöveghez is, hiszen az befolyásolja az információk jellegét és „mélységét”.

A kutatás hossza és a kutatott emberekkel létesült viszony meghatározza azt az anyagot, melyből az értelmező szöveg létrejön. A szükséges időt rá kell szánni egy terepkutatásra, hiszen a rövid idejű „látogatások” antropológiai szempontból felületes rálátást és anyagot szülnek, ez pedig megakadályozza a „belső tudás” megszerzését és ezzel a kutatott közösség valódi megismerésének lehetőségét (Bakó 2004).

A terepmunka és az antropológiai szöveg etikáját talán úgy lehetne összefoglalni, ahogyan Boglár Lajos is mondta: legyen mindig „a legfontosabb az ember”. Az ember, a

közösség, akik között hónapokat vagy akár éveket is eltöltünk. Történetüket pedig meg kell próbálni a teljesség igényével megírni. Bár ez a már említett szubjektív interpretáció miatt lehetetlen, mégis vannak olyan „szabályok”, melyeknek segítségével a kutató törekedhet a számára lehető legteljesebb képet átadni. Végső soron azonban mindig belebotlik majd az elemzésnek abba a végeleáthatatlan folyamába, melyet Clifford Geertz így fogalmaz meg: „A kulturális elemzés lényegéhez tartozik, hogy: befejezetlen. S ami ennél is rosszabb, minél mélyebbre hatol; annál kevésbé teljes.” (Geertz 1994:197).

Felhasznált irodalom

1. Az Amerikai Antropológiai Társaság Etikai kódexe In: Boglár Lajos–Papp Richárd (szerk.) (2008): A tükör két oldala. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 241-251.
2. Babbie, Earl (2001): Etikai és politikai szempontok a társadalomtudományi kutatásban In: Uő: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest
3. Bakó Boglárka (2004): A terepmunka értelmezése, avagy az etikusság határán Online: http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2004_03/cikk.php?id=8
4. Borsfay Krisztina–Mikes Hanna–Török Lejla (2014): Bábeli útvesztő – nyelvi kérdések a kvantitatív és kvalitatív kutatás során In: szerk. Kováts András–Várhalmi Zoltán: A válaszhiányok kezelésétől a résztvevő megfigyelésig. Módszertani problémák a migrációkutatásban, ICCR-Budapest, 72-111.
5. Foote Whyte, William (1999): Utcasarki társadalom. Egy olasz szegénynegyed társadalomszerkezete. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
6. Gadamer, Hans-Georg (1984): Igazság és módszer. Gondolat, Budapest
7. Geertz, Clifford (1994): Sűrű leírás In: Uő: Az értelmezés hatalma. Századvég Kiadó, Budapest, 170-200.
8. Geertz, Clifford (1994): Jelen lenni: az antropológia és az írás helyszíne In: Uő: Az értelmezés hatalma. Századvég Kiadó, Budapest, 352-369.

9. Molnár Gábor Tamás (2005): Világirodalom a modernség után. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest
10. Schneider Kata: Etikai kérdések egy kulturális antropológiai terepmunka után. In.: Kulcskérdések a társadalomtudományban 2011-2012, Etikai dilemmák, Az ELTE Társadalomtudományi Karának konferenciája, Online: http://tatk.elte.hu/file/Kulcskerdesek_EBook_majus_21.pdf, 39-45.
11. Zempléni András (2003): Hallgatni tudni. A titokról és az etnológus mások életébe való betolakodásáról. Tabula 3 (2), 181-214.